

مطالعه تطبیقی برنامه‌های اشتغال زنان و مردان در برنامه‌های توسعه‌ای ایران

فاطمه غنی پور خندابی: دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی، واحد آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران
محمدحسین اسدی داودآبادی: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران (* نویسنده مسئول) Assadi2001ir@yahoo.com
امید علی احمدی: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران
علی روشنائی: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی، آشتیان، ایران

چکیده

کلیدواژه‌ها

برنامه‌های توسعه‌ای،
تحلیل جنسیتی،
اشتغال،
زنان و مردان

زمینه و هدف: مهم‌ترین عامل سرعت رشد و توسعه اقتصادی جامعه منابع انسانی آن جامعه است و هر جامعه نیز متشکل از زنان و مردان فعال است لذا هدف این مقاله بررسی سیاست‌های جنسیتی حاکم بر برنامه‌های توسعه اشتغال ایران در پیش و پس از انقلاب است.

روش کار: مقاله فوق مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای می‌باشد. روش تحقیق بکار رفته از نوع تحلیل ثانویه و اکثراً با بهره‌گیری از داده‌های کتابخانه‌ای و بهره‌برداری از سایت‌ها و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و اطلاعات ثبتی انجام شد. با توجه به نوع داده‌ها مطالعه در سطح توصیفی و تحلیلی می‌باشد.

یافته‌ها: نتایج بدست آمده از وضعیت اشتغال زنان نشان می‌دهد که در طول سال‌های مختلف در پیش از انقلاب و حتی پس از انقلاب تغییرات اشتغال زنان روند صعودی یا نزولی منظمی را تجربه نکرده است. در مقایسه اشتغال زنان و مردان نیز نشان دهنده برتری همیشگی مردان در بازار کار در طول برسی آماری از سال (۱۳۳۵-۱۴۰۰) بوده است. همچنین روند بی‌ثبات توسعه در اشتغال زنان و مردان، به ویژه زنان نشان دهنده آن است که با کوچکترین تغییرات در شرایط اقتصادی، بخش عمده‌ای از نیروی کار زن از بازار خارج شده و این مسئله نه تنها از نظر اقتصادی، بلکه از نظر اجتماعی نیز پیامدهای نامطلوبی را برای جامعه در بر دارد. در برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب اسلامی، دیدگاه دولتمردان از توسعه، صرفاً اقتصادی بود.

نتیجه‌گیری: نتایج بدست آمده از وضعیت اشتغال زنان نشان می‌دهد که در طول سال‌های مختلف در پیش از انقلاب و حتی پس از انقلاب تغییرات اشتغال زنان روند صعودی یا نزولی منظمی را تجربه نکرده است.

تعارض منافع: گزارش نشده است.
منبع حمایت‌کننده: حامی مالی ندارد.

شیوه استناد به این مقاله:

Ghanipour khondabi F, Asadi Davodabadi M, Aliahmadi O, Roshanaei A. A Comparative Study of Women's and Men's Employment Programs in Iran's Development Programs. Razi J Med Sci. 2023;29(12): 497-509.

*انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با **CC BY-NC-SA 3.0** صورت گرفته است.

A Comparative Study of Women's and Men's Employment Programs in Iran's Development Programs

Fatemeh Ghanipour khondabi: PhD Student, Department of Sociology, Ashtian Branch, Islamic Azad University, Ashtian, Iran

Mohammadhossein Asadi Davodabadi: Assistant Professor, Department of Sociology, Ashtian Branch, Islamic Azad University, Ashtian, Iran (* Corresponding Author) Assadi2001ir@yahoo.com

Omid Aliahmadi: Assistant Professor, Department of Sociology, Ashtian Branch, Islamic Azad University, Ashtian, Iran

Ali Roshanaei: Assistant Professor, Department of Sociology, Ashtian Branch, Islamic Azad University, Ashtian, Iran

Abstract

Background & Aims: It was associated with the policy maker's attitude based on the belief of greater participation of women in the social, economic and cultural scenes, therefore, compared to the previous two programs, attention to the situation of women was planned in a clearer way. One of the basic points in the third development plan was to align it with the establishment of an institution as "Women's Participation Affairs Center". In the important parts of the program, such as education and employment policies, no interesting needs are observed between the two sexes. The fourth program is interesting both in terms of the amount of materials of the program that are dedicated to women and also in terms of a different approach regarding the topic of gender. In the fourth development plan, it is emphasized to eliminate violence against women. The most important concern in the fourth development plan is the issue of women's employment and the improvement of the economic status of women in the society, and if we are talking about reforming public attitudes towards women, this reform of attitudes is related to holding economic positions and employment opportunities. In the third program, special educational and cultural-sports needs are emphasized by using Islamic principles and foundations. In the fifth development plan, which is considered to be the most important article of this plan about women and family. In the 6th Development Plan, it is very important to improve the status of women and a suitable position for women and family was considered in this program. Creating suitable job opportunities to attract unemployed graduates, which has increased as a result of the increase in the number of girls entering universities, paying attention to female heads of the household, self-headed and abusive women, reducing divorce, increasing the facilitation of marriage, the possibility of facilitating the entry of women into higher academic degrees such as Ph.D. Specialization and serious attention to improving the quality of women's health is one of the issues that should be given serious attention in the future. As a result, it is in accordance with the theories of gender justice, which is often equated with the concept of gender equality. But in reality, they are two separate concepts. Gender equality refers to equal life opportunities for women and men, which includes the ability to participate in the public sphere. Gender equality focuses on fair participation in education, the labor market, health services and politics. Legal reform is one of the key and important tools in the fight for equality. Gender equality does not necessarily ensure equality of outcomes; because it assumes that when barriers to participation are removed, there will be a level playing field for both sexes, and it does not consider that men and women may have different realities and experiences. Therefore, the concept of gender justice is raised. Gender justice refers to justice in life outcomes for women and men. As a result, it thinks beyond equal opportunities, reminds the need to change attitudes, emphasizes the different interests, preferences and needs of men and women, and emphasizes the need to redistribute power and resources. This paper examines the gender policies governing Iran's employment development programs before and after the revolution. Which is using qualitative content analysis. The purpose of this study shows that there are several elements and

Keywords

Development programs, Before and after the revolution, Gender analysis, Employment, Women and men

Received: 07/01/2023

Published: 04/03/2023

propositions of gender discourses in the set of employee development programs of Iran before and after the revolution.

Methods: The above paper is a documentary and library study. The research method used is of the secondary analysis type and is mostly done by using library data and using sites and the general population and housing censuses and registration information. The data used are second-hand data and partly third-hand data. According to the type of data, the study is descriptive and analytical. In this paper, due to the limitation of census information, that part of the gender analysis of employment based on Iran's development programs before and after the revolution and population and housing statistics has been used to some extent from registration data.

Results: The results obtained from the employment status of women show that during different years before the revolution and even after the revolution, the changes in women's employment did not experience a regular upward or downward trend. Comparing the employment of women and men also shows superiority the regularity of men in the labor market during the statistical survey was from (1956-2020). Also, the unstable trend of development in the employment of women and men, especially women, shows that with the smallest changes in economic conditions, a large part of the female labor force has left the market. This issue is not only from an economic point of view but also from a social point of view. It also has adverse consequences for society. The current state of Iran's labor market, including its high unemployment rate, and low participation rate, shows limited employment generation. That the set of policies, laws, and regulations in the field of employment did not have the necessary efficiency. A review of each of the development programs in Iran shows that the issue of "gender justice" has been neglected and has faced shortcomings in its application and implementation. In the development programs before the Islamic revolution, the statesmen's view of development was purely economic. It was believed that the movement towards development begins with the growing trend of the growth of the national gross product. By dividing the population into two semi-urban and rural, the semi-urban brought new values following the increasing contact with the outside world.

Conclusion: In terms of the period, the approval authorities in the fields of employment, diversity, transformation, decline, and rise. In other words, while in the development programs, there have been things such as equal pay, insurance, equal working hours, and expertise for the employment of women and men. In some cases, policymakers have paid attention to things such as wage equality, skill-oriented, empowerment and structural changes in women's employment, and in general, by using the theory of Giddens, Barry, Tocqueville, Bloomberg, it can be seen that there are approaches to create jobs for women and men, change the structure, identified equality, development, dignity, economic power in the documents of Iran's employment development programs. That a diverse set of macroeconomic policies and active and inactive labor market policies have been implemented with the purpose and motivation of creating employment. Which have different and diverse positive and negative, strong and weak consequences and functions. The results of women's employment status show that during different years before the revolution and even after the revolution, the changes in women's employment did not experience a regular upward or downward trend.

Conflicts of interest: None

Funding: None

Cite this article as:

Ghanipour khondabi F, Asadi Davodabadi M, Aliahmadi O, Roshanaei A. A Comparative Study of Women's and Men's Employment Programs in Iran's Development Programs. Razi J Med Sci. 2023;29(12): 497-509.

*This work is published under CC BY-NC-SA 3.0 licence.

مقدمه

مهم‌ترین عامل سرعت رشد و توسعه اقتصادی جامعه منابع انسانی آن جامعه است و هر جامعه نیز متشکل از زنان و مردان فعال است که تحت روابط متقابل اجتماعی تأثیر مستقیمی در اقتصاد و توسعه آن جامعه دارند (۱). توجه به وضعیت اشتغال افراد جامعه و هدایت آن‌ها به بازار کار می‌تواند زمینه بهره‌گیری بهتر جامعه از نیروی بالقوه و فعل در جهت توسعه با شد (۲). اشتغال برای انسان مفهومی جدیدی نیست. چنانچه کار را وسیله امرار معاش و بقای انسانی بدانیم، تردیدی نمی‌ماند که از ابتدای خلقت بشر، انسان با کار مانوس بوده است (۳). اما طرح این موضوع در قامت یک حق انسانی تنها مختص به تحولات سده‌های اخیر است. می‌توان میان بروز و ظهور خواسته‌ای به نام «حق اشتغال» و پیدایش بیکاری و نبود «کار» کافی برای تمامی افراد رابطه‌ای نزدیک مشاهده کرد. از آنجا که بدون «کار» و دستمزد ناشی از آن، مسکن، بهداشت، آموزش و تامین بسیاری دیگر از نیازهای انسانی با مخاطره مواجه می‌شود (۴). می‌توان چنین نتیجه گرفت که نخستین «حق» انسان‌ها داشتن کاری مناسب و مطلوب با بروز و ظهور بیکاری در جوامع مرتبط بوده است. چنین وضعیتی را می‌توان محصول انقلاب صنعتی دانست. شواهد حاکی از آن است که تا پیش از این دوران، بیکاری به عنوان پدیده‌ای شایع و آزاردهنده در میان جوامع مشاهده نمی‌شد (۵). از طرفی روند توسعه اقتصادی-اجتماعی هر کشور را در نهایت منابع انسانی آن تعیین می‌کند، در همین راستا بهره‌برداری کامل و مناسب از منابع انسانی هر کشور باید به عنوان یکی از اهداف راهبردی توسعه در نظر گرفته شود و به آن اهمیت خاص و ویژه‌ای داده شود. ولی در کشور ما از نیروی انسانی خصوصاً زنان استفاده بهینه‌ای نمی‌شود (۶). به همین لحاظ بازار کار با مشکلات زیادی مواجه است که عدم استفاده از تمام توان نیروی انسانی، ضعف اقتصادی تلقی می‌شود و از آنچه که سیاست‌گذاران از کنار آن بی‌تفاوت عبور می‌کنند. عدم توجه به اشتغال زنان به عنوان نیمی از جمعیت توسعه کشور است (۷).

اما بایدها و نبایدهای جنسیتی و جنسیتی در راستای هم‌افزایی در جهت توسعه کاربرد دارد. زیرا خلاقیت و توان کارآفرینی نیمی از پیکر جامعه یعنی زنان، نهاده

تولیدی ارزشمندی در جهت تسریع آهنگ رشد اقتصادی و خلق فرصت‌های شغلی جدید است (۸). در دانش جامعه‌شناسی به مساله اشتغال و نابرابری جنسیتی در بازار کار توجه شده است. بخشی از این توجه به واسطه فرادستی مردان و فرودستی زنان، واقعیتی است که در همه جهان وجود دارد و زنان در باورها و کلیشه‌های جنسیتی که در خانواده و جامعه برایشان تعریف شده است، حتی در بخش اشتغال در فرو دست اجتماع قرار دارند و نابرابری جنسیتی در همه ابعاد اشتغال زنان وجود دارد و از طرفی طی چندین دهه اخیر، رابطه بین «توسعه اقتصادی، اشتغال و نابرابری جنسیتی» یکی از مهمترین مباحث مهم در حوزه سیاستگذاری و هم در حوزه علوم اجتماعی بوده است (۹). تفاوت جنسیتی زن و مرد، تفاوت دو جنس را مولد تفاوت کارکرد می‌دانند و تقسیم بندی مشخصی از وظایف مردان در حوزه عمومی و زنان در حوزه خصوصی دارند (۱۰). نابرابری جنسیتی عبارت است از توزیع نابرابر سرمایه (اقتصادی، نمادی و اجتماعی) بین دو جنس بر این اساس، جایگاه عاملان در هر حوزه به وزن نسبی سرمایه‌هایی که به همراه خود به فضای اجتماعی موجود می‌آورند بستگی دارد (۱۱). جامعه‌شناسان در تعریف نابرابری جنسیتی، چنین می‌گویند: «تفاوت در منزلت، قدرت و وجهه زنان و مردان در گروه‌ها، جماعت‌ها و جوامع» دیدگاه‌های نظری متعددی طرح شدند تا نابرابری جنسیتی و سلطه‌پا برجای مردان بر زنان را تبیین کنند (۱۲). دو دیدگاه کلی در این زمینه وجود دارد. در دیدگاه اول، تفاوت میان زن و مرد امری برخاسته از جهان «طبیعی» است (۱۳). در دیدگاه دوم جنسیت و تصور از فیزیک بدن، برساختی اجتماعی است. باورهای قالبی جنسیتی: مجموعه ساختار یافته‌ای از باورها درباره‌ی ویژگی‌ها و صفات شخصیتی زنان و مردان است (۱۴). باید اشاره نمود، منزلت‌های اجتماعی و برخورداری از مزایای سیاسی و امکانات دیگر اقتصادی ناشی از کل جامعه (و دولت) باز هم به صورت نابرابر بین گروه‌ها و نسل‌های مختلف توزیع می‌شود و نابرابری‌ها را به صورت یک مسئله مزمن و مهم اجتماعی در می‌آورد (۱۵).

ولی در این میان یک مساله وجود دارد «برای رفع نابرابری‌های جنسیتی در برنامه‌های توسعه‌ای اشتغال

شاغلین صنعت پارچه بافی در مناطق روستایی سکونت داشته‌اند. ویژگی عمومی این فعالیت‌ها مشاغل پاره وقت با مزد پایین بود. فرش بافی عامل ایجاد فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی بود. در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ - ۱۳۳۵ شمار شاغلین ده ساله و بالاتر در قالی بافی در مناطق روستایی ۱۲۳ هزار نفر افزایش یافت و از ۱۸۶ هزار به ۳۰۹ هزار نفر رسید. در سال ۱۳۴۵ قالی بافی ۵۷ درصد از کل اشتغال صنعتی مناطق روستایی را به خود اختصاص داده بود. قالی بافی در کارگاه‌های متمرکز خانگی بود. در فاصله سال‌های (۱۳۳۵-۴۵) صنعت فرش دست بافت دو برابر بیشتر صنایع مدرن فرصت شغلی ایجاد شد، در برنامه‌های عمرانی دوم و سوم سهم قابل توجهی از بودجه عمرانی به پروژه‌های زیربنایی اختصاص داده شده بود.

اقتصاد ایران از دهه ۱۳۴۰ به دوران طلایی رشد بالایی وارد شد. رشد چشمگیر بخش صنعت، رشد سریع شهرنشینی، اصلاحات اجتماعی ناشی از انقلاب سفید از جمله تشکیل سپاه دانش، سپاه بهداشت و سپاه ترویج و آبادانی، تحولات اقتصادی-اجتماعی شگرفی را سبب شده بود. در عین حال رشد سریع اقتصادی و رشد بالای جمعیت، به تشدید نابرابری در توزیع درآمد منجر شده بود. در اسناد برنامه چهارم الویت اهداف رتبه بندی نشده بود، ولی هدف رشد بسیار بالای تولید ناخالص ملی، به طور متوسط سالانه ۹/۴ درصد ایجاد می‌کرد. که افزایش تولید هدف اصلی برنامه با شد. اشتغال یکی از دیگر اهداف اصلی برنامه بود: "ایجاد حداکثر اشتغال مولد تمام وقت" متناسب برای جذب بیکاران و تازه واردین به بازار کار و تبدیل تدریجی مشاغل غیر مولد و مشاغل با بهره‌وری پایین به مشاغل مولد و با ثبات" بود. در برنامه چهارم پیش بینی شده بود که از ۱۶۸۹۴ میلیون نفر که به سن کار می‌رسند ۷۹۵۹ میلیون نفر فعال باشند. همچنین پیش بینی شده بود. در پایان برنامه برای ۷۸۹۸ میلیون نفر جمعیت فعال کشور امکان اشتغال وجود داشته باشد. و نرخ بیکاری در طول برنامه روندی نزولی پیدا کند. برآورد کمتر از میزان واقعی اندازه عرضه نیروی کار، پیش بینی‌های برنامه را بسیار خوش بینانه کرده بود. در نهایت با وجود افزایش

ایران (در پیش از انقلاب و پس از انقلاب) چه راهبردهایی پیش بینی شده است؟" و از انجایی که ضرورت حضور زنان در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی مورد توجه بوده و حضور زنان در عرصه کار و اشتغال از اصول اساسی توسعه پایدار و نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و موضوع اشتغال زنان به عنوان یکی از اولویت‌ها در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های دولت‌های قبل و بعد از انقلاب مد نظر بوده است باید مورد مطالعه و توجه بیشتر قرار گیرد.

روش کار

مقاله فوق مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای می‌باشد. روش تحقیق بکار رفته از نوع تحلیل ثانویه و اکثراً با بهره‌گیری از داده‌های کتابخانه‌ای و بهره‌برداری از سایت‌ها و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و اطلاعات ثبتی انجام شده است. داده‌های استفاده شده از داده‌های دست دوم و در بخشی از داده‌های نوع دست سه هستند. با توجه به نوع داده‌ها مطالعه در سطح توصیفی و تحلیلی می‌باشد. در این مقاله با توجه به محدودیت اطلاعات سرشماری، آن بخش از مباحث تحلیلی جنسیتی اشتغال بر اساس برنامه‌های توسعه‌ای ایران پیش و پس از انقلاب و همچنین آمارهای نفوس و مسکن تا حدودی داده‌های ثبتی استفاده شده است.

یافته‌ها

طی سال‌های (۱۳۳۴-۴۶) بیشترین فرصت‌های شغلی جدید (۴۵۲ هزار شغل) در بخش صنعت شکل گرفت، ولی با وجود رشد بالای اشتغال در بخش صنعت، همچنان بخش کشاورزی حدود ۵۰ درصد کل شاغلین کشور را به خود اختصاص می‌دهد، به طور متوسط ۱۵۰ هزار شغل جدید ایجاد شد که کمتر از رشد فعال کشور بود. در سال ۱۳۴۵ حدود ۱/۲ میلیون نفر در مناطق روستایی در فعالیت‌های غیر کشاورزی مشغول به کار که از این میان ۳۰۰ هزار نفر قالی باف، ۲۰۰ هزار نفر شاغل بخش ساختمان، ۴۷۰ هزار نفر بازرگانی و خدمات و ۲۰۰ هزار نفر در صنایع دستی اشتغال داشته‌اند. ۷۲ درصد در صنعت فرش و ۷۰ درصد از

شرکت‌ها بودند و پس از پیروزی انقلاب نیز اعتصابات و تظاهرات خیابانی به عناوین مختلف ادامه داشت. اشغال سفارت آمریکا در آبان ۱۳۵۸ و در پی آن مسدود شدن ذخایر ارزی و تحریم اقتصادی، فضای سیاسی - اقتصادی کشور را نامطمئن تر کرد. فرار سرمایه و نیروی متخصص شتاب گرفت و اغلب متغیرهای اقتصادی وضعیت نامطلوبی پیدا کردند. با شروع جنگ تحمیلی در شهریور ماه ۱۳۵۹ وضعیت بحرانی بر کشور حاکم شد طی ۸ سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مدیریت بحران با هدف حفظ نظام و تأمین حداقل مایحتاج ضروری مردم در اولویت قرار گرفت. این شرایط عملکرد اقتصاد ایران و به تبع آن وضعیت بازار کار را با شدت تحت تأثیر قرار داد.

با آن که انقلاب اسلامی با هدف عدالت اجتماعی شکل گرفت و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۸) بر نقش دولت در ایجاد زمینه اشتغال برای تمامی افرادی که تمایل به کار دارند، تأکید کرده است؛ اما آغاز جنگ تحمیلی در عمل فرصت برنامه ریزی برای تحقق این اهداف را از میان برد. طی دوران هشت سال جنگ مهم ترین هدف دولت، حفظ نظام، از طریق تأمین تسلیحات مورد نیاز و فراهم آوردن مایحتاج ضروری مردم بود. هرچند در اوایل دهه ۱۳۶۰ تلاش هایی برای تدوین برنامه بلندمدت بیست ساله و برنامه میان مدت پنج ساله آغاز شد. ولی به دلیل نقش ضعیف بخش خصوصی در فعالیت های اقتصادی و کنترل گسترده دولت در عرصه های تولید، توزیع و مصرف، نهایتاً این تلاشها به نتیجه نرسید و برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران (۱۳۶۱-۸۱) و اولین برنامه توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۶-۱۳۶۲) به فراموشی سپرده شد. در پیش نویس این برنامه‌ها بر ضرورت حرکت به سوی اشتغال کامل، از طریق به کارگیری شیوه‌های تولید کار و جایگزین کردن نیروی کار داخلی به جای کارگران خارجی تأکید و پیش بینی شده بود. که اشتغال صنعتی به سرعت افزایش یافته و سهم بخشهای کشاورزی و خدمات از کل اشتغال کشور رو به کاهش گذارد. در اثر عدم تصویب برنامه‌های میان مدت و بلندمدت در طول سالهای جنگ، عملاً دولت

چشمگیر سرمایه گذاری دولتی و خصوصی، نرخ بیکاری در طول سالهای اجرای برنامه عمرانی چهارم روندی صعودی به خود گرفت و از ۸/۳ به ۱۰/۶ درصد رسید. برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۵۶) آخرین و گسترده ترین برنامه عمرانی قبل از انقلاب اسلامی بود، که در بهمن سال ۱۳۵۱ به تصویب رسید. تحولات بازار بین المللی نفت طی سال های ۵۳-۵۲ به افزایش شدید قیمت نفت منجر شد. و بودجه برنامه پنجم به نحو چشمگیری افزایش یافت و به تبع آن بر شمار طرح‌های عمرانی به نحو قابل توجهی افزوده شد. پیش بینی می شد که به دلیل حجم عظیم درآمدهای نفتی، اهداف افزایش درآمد سرانه و سرمایه گذاری گسترده بخش خصوصی و دولتی خصوصاً در بخش صنعت تحقق یابد و تا پایان قرن بیستم ایران به یکی از قدرت‌های صنعتی جهان مبدل گردد. در این برنامه تحقق اهداف اجتماعی، از جمله ایجاد اشتغال، توزیع عادلانه تر درآمد توسعه متوازن در مناطق روستایی مدنظر قرار گرفت؛ هرچند هدف اصلی برنامه همچنان تسریع آهنگ رشد اقتصادی و ارتقاء سطح رفاه بود و بر سرمایه‌گذاری در جهت ایجاد تنوع صنعتی تمرکز داشت. رشد سریع درآمدهای نفتی، رشد اقتصادی بالایی را به دنبال داشت؛ اما همراه با آن مشکلاتی از قبیل تورم، توزیع ناعادلانه درآمد، رشد سریع جمعیت شهرنشین و تسریع آهنگ مهاجرت از روستا به شهر بروز کرد. اقتصاد دچار التهاب و عدم توازن شد و نارضایتی میان اقشار کم درآمد و متوسط اوج گرفت که زمینه ساز بروز انقلاب سال ۱۳۵۷ گردید. اقتصاد ایران در سال ۱۳۵۷ با آغاز اعتصابات عمومی، به ویژه اعتصاب در مراکز مهم و کلیدی، از جمله در صنعت نفت و توقف اغلب فعالیت های تولیدی و خدماتی، با رکود عمیقی مواجه گردید. با سرنگونی نظام شاهنشاهی در بهمن ماه ۱۳۵۷، اقتصاد ایران به عدم اطمینان دوران گذار دچار گشت. در مورد ویژگی‌های نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران تصویر روشنی وجود نداشت. با توجه به تأکید بر عدالت اجتماعی در طول دوران مبارزه با رژیم شاه، برخورد نظام جمهوری اسلامی با بخش خصوصی و بخش عمومی نامشخص بود. کارگران خواستار سهم درخور توجه در مدیریت

در اقتصاد بود.

با توجه به اهداف و سیاست‌ها، در عملکرد ایجاد اشتغال این برنامه سه تفاوتی نسبی به برنامه سه قبلی ملاحظه می‌شود که در درجه اول، در سطح کل اقتصاد در طول برنامه، ۱۳۱۵ هزار فرصت شغلی جدید (متوسط سالانه حدود ۲۶۳ فرصت شغلی جدید) ایجاد شده است. با توجه به اهداف برنامه دوم می‌بایست سالانه ۴۰۴ هزار فرصت شغلی جدید ایجاد می‌شد؛ یعنی در طول برنامه حدود ۲۰۲۰ هزار شغل جدید. ملاحظه می‌گردد که عملکرد در مقایسه با اهداف پیش بینی شده تفاوت زیادی دارد، به طوری که میزان تحقق اهداف برنامه حدود ۱/۶۵ درصد است. بنابراین از منظر ایجاد اشتغال، سیاست‌های بازار کار این برنامه در مقایسه با برنامه اول توسعه چندان موفق نبوده است. دوم، طبق این برنامه بهره‌وری نیروی کار باید سالانه یک درصد افزایش می‌یافت در حالی که عملکرد نشان می‌دهد این رقم به بالاتر از یک درصد ۳/۱ (درصد) رسید. همچنین نسبت اشتغال به جمعیت در سن کار، طی برنامه دوم روند نزولی به خود گرفته که البته در سال پایان برنامه دوم مجدداً افزایش یافت. به طور کلی از دلایل عمده عدم تحقق کامل اهداف برنامه دوم پیگیری سیاست‌های تثبیت اقتصادی در اواخر سال ۱۳۷۳ و در طول سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ جهت کنترل تورم، سیاست‌های انقباضی بانک مرکزی، کمبود نقدینگی و ارز و غیرقابل رقابت بودن کالاهای صادراتی و ... می‌باشد.

لذا جمعیت فعال کشور در سال ۱۳۷۴ یعنی در ابتدای برنامه دوم توسعه ۱۶۰۰۴۹۳۱ نفر بوده است که با روندی صعودی به ۱۸۴۲۸۴۷ نفر در سال آخر برنامه در سال ۱۳۷۸ افزایش یافت. از این تعداد جمعیت فعال حدود ۱۴۳۵۶۱۸ نفر در سال ۱۳۷۴ شاغل بوده‌اند، بنابراین نرخ مشارکت نیروی کار در سال ۱۳۷۴ در حدود ۳۷/۶۰ درصد و نرخ بیکاری نیز ۳/۱۰ درصد. جمعیت شاغل کشور در طول سال‌های برنامه در سال ۱۳۷۸ به ۱۶۰۰۵۶۴۳ نفر افزایش یافته و به تبع آن نرخ مشارکت در این سال به ۳۷/۰۳

برای مدیریت و وضعیت اقتصادی به اجرای سیاست‌های صلاحیت در بخش‌های مختلف اقدام کرد که برآیند آنها در بازار کار مقابله با کاهش شمار شاغلین در واحدهای اقتصادی و جلوگیری از افزایش مزد و شکل‌گیری تورم فزاینده بود.

در برنامه اول توسعه علاوه بر دستاوردهای کمی بر ساختار متوازن و کارآمد شغلی تأکید شده بود. در فاصله سالهای ۱۳۷۲-۱۳۶۸ تعداد افراد شاغل سالانه به طور متوسط ۲٫۹ درصد رشد یافت؛ ولی نرخ رشد اشتغال در بخش‌های مختلف بسیار نابرابر بود. در برنامه اول، پیش بینی شده بود که اشتغال بخش خدمات سالانه به طور متوسط ۴٫۱ درصد افزایش یافته و در کل ۷۰۵ هزار فرصت شغلی جدید در فعالیتهای خدماتی ایجاد شود. انتظار می‌رفت که با گسترش شهرنشینی و بسط خدمات وابسته به مؤسسات تولیدی مانند فروش، حمل و نقل، خدمات بانکی و توسعه خدمات اجتماعی و رفاهی اشتغال خدماتی به سرعت رشد یابد. جمعیت فعال کشور به عنوان اصلی‌ترین پارامتر عرضه نیروی کار در سال ۱۳۶۸ یعنی در ابتدای برنامه اول توسعه ۱۳۹۴۱۷۴۱ نفر بوده است که با روندی صعودی به ۱۵۳۴۵۱۶۸ نفر در سال آخر برنامه در سال ۱۳۷۲ افزایش یافت. از این جمعیت فعال حدود ۱۱۹۷۲۳۰۲ نفر در سال ۱۳۶۸ شاغل بوده‌اند، بنابراین نرخ مشارکت نیروی کار در این سال در حدود ۳۸/۴۸ درصد و نرخ بیکاری نیز ۱۴/۱ درصد می‌باشد. جمعیت شاغل کشور در طول سال‌های برنامه در سال ۱۳۷۲ به ۱۳۵۸۱۱۶۹ نفر افزایش یافته و به تبع آن نرخ مشارکت به ۳۸/۴۴ درصد و نرخ بیکاری نیز به ۱۱/۵ درصد کاهش یافته است. نرخ بیکاری کشور در سال ۱۳۷۳ معادل ۱۱/۱ درصد و نرخ مشارکت نیروی کار ۳۸/۰۱ درصد بوده است.

برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۸ - ۱۳۷۴) مشتمل بر ۱۶ هدف کلان کیفی بود. در این اهداف به طور مستقیم به موضوع اشتغال اشاره ای نشده است. باید اشاره نمود، سیاست‌های برنامه دوم در عمل تداوم برنامه اول توسعه در عرصه‌هایی مانند خصوصی سازی، مقررات‌زدایی و کاهش مداخلات دولت

در صد کاهش و نرخ بیکاری نیز به ۱/۱۳ در صد افزایش یافته است.

با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور و فشار جمعیت، عرضه نیروی کار در طول این برنامه (۱۳۷۹-۸۳) باعث شد که دولت در این برنامه توجه خاصی به مقوله اشتغال و کاهش بیکاری داشته باشد و بیکاری به مهمترین دغدغه دولت تبدیل شود، به طوری که یکی از فصول قانون برنامه سوم (فصل ششم) به موضوع سیاست‌های اشتغال اختصاص یافت. که به طور مستقیم و غیر مستقیم بر ایجاد اشتغال تأثیر داشته‌اند. اهداف و سیاست‌های این برنامه نسبت به ۲ برنامه قبلی از گستردگی و تنوع بیشتری برخوردار بوده است. تصویب مواد (۴۹) و (۵۶) از قانون برنامه سوم توسعه از مهمترین مفاد قانونی جهت اقدامات دولت در اشتغال زایی می‌باشد. در برنامه سوم توسعه تشکیل شورای عالی اشتغال کشور مد نظر قرار گرفت و همچنین قانون الزام فراگیری آموزش‌های فنی و حرفه‌ای برای اشتغال به کار تصویب گردید.

در ابتدای برنامه سوم توسعه یعنی در سال ۱۳۷۹ جمعیت فعال کشور ۱۹۱۱۷۶۷۴ نفر بوده است که با روندی صعودی به ۲۱۵۶۸۳۶۸ نفر در سال آخر برنامه در ۱۳۸۳ افزایش یافت. از این تعداد جمعیت فعال حدود ۱۶۴۴۴۴۹۰ نفر در سال ۱۳۷۹ شاغل بوده‌اند، بنابراین نرخ مشارکت نیروی کار در سال ۱۳۷۹ در حدود ۳۷/۳۸ درصد و نرخ بیکاری نیز ۱۴ درصد بوده است. جمعیت شاغل کشور در طول سال‌های برنامه در سال ۱۳۸۳ به ۱۸۹۰۶۰۰۰ نفر افزایش یافته و به تبع آن نرخ مشارکت در این سال به ۳۹ درصد افزایش و نرخ بیکاری نیز به ۳/۱۲ در صد کاهش یافته است.

همچنین تشدید شکاف میان عرضه و تقاضای نیروی کار در اثر رشد سریع جمعیت فعال از یک سو و رشد آهسته فرصت‌های شغلی در اثر کمبود سرمایه‌گذاری مولد و تحولات فناوری از سوی دیگر، بازار کار ایران را در اواخر دهه ۱۳۷۰ با چالشی جدی مواجه کرد. به همین دلیل بهبود وضعیت اشتغال و کاهش نرخ بیکاری

از اولویت‌های اصلی برنامه سوم توسعه بود. افزایش سرمایه‌گذاری و تولید، ایجاد ثبات در سیاست‌های کلان اقتصادی، اصلاح بخشی از قوانین و مقررات ناظر بر بازار کار، اخراج نیروی کار خارجی غیرمجاز، تأمین مالی سرمایه‌گذاری‌های اشتغال‌زا از طریق تسهیلات بانکی ارزان قیمت، گسترش شهرک‌های صنعتی و برنامه ریزی برای اعزام بخشی از نیروی کار متخصص ایرانی به خارج از کشور از عمده سیاست‌های برنامه سوم برای مقابله با چالش‌های بازار کار بود. در برنامه سوم پیش‌بینی شده بود که با حمایت از سرمایه‌گذاری‌های مولد و تحقق رشد اقتصادی سالانه ۶ درصد، همراه با دیگر سیاست‌های تنظیمی در بازار کار، سالانه ۷۶۵ هزار فرصت شغلی جدید در بنیان‌های اقتصادی کشور ایجاد شود؛ هرچند برنامه در دستیابی به نرخ رشد هدف توفیق یافت. ولی شمار شاغلین جدید از سالانه ۵۷۰ هزار نفر فراتر نرفت. به منظور تشویق کارفرمایان به استخدام نیروی کار جدید، تخفیف ویژه‌ای در میزان حق بیمه سهم کارفرما برای نیروی کار جدیدالاستخدام در نظر گرفته شد و مالیات این گروه از کارفرمایان نیز مشمول تخفیفاتی قرار گرفت، در مقابل بر کاهش تعداد کل کارکنان دولت به میزان ۵ درصد و افزایش نسبت کارکنان مشاغل تخصصی به تعداد کل کارکنان دولت تأکید شد و براین اساس مقرر گردید که مجموع استخدام‌های جدید در بخش‌های دولتی از پنجاه درصد کل تعداد کارکنانی که از خدمت خارج می‌شوند تجاوز نکند.

برنامه چهارم توسعه در شرایط مساعد داخلی و بین‌المللی آغاز شد. ولی در سال‌های پایانی با بحران مالی جهانی و افزایش تنش در روابط بین‌المللی مواجه گردید. این برنامه با رویکرد اقتصاد دانایی محور و تعامل با اقتصاد جهانی تدوین گردید. جهت‌گیری چشم‌انداز بلندمدت (بیست ساله)، بسستر لازم را برای تدوین سیاست‌های کلی این برنامه آماده کرده بود. هرچند که اهداف و سیاست‌های کلی بازار کار در قانون برنامه چهارم به طور مبسوط تشریح نشد. اما به استناد ماده ۱۵۵ این قانون، دولت موظف به تهیه و تدوین اسناد ملی بخشی و فرابخشی گردید. تا این اسناد مبنای تنظیم برنامه‌های

هدفمند کردن پارانه‌ها و جلوگیری دولت از افزایش قیمت محصولات تولیدی، به تعطیلی یا کاهش تولید و اشتغال بخش بزرگی از بنگاه‌ها منجر گردید؛ به نحوی که شمار شاغلین در این سالها حدود ۵۰۰ هزار نفر کاهش یافت.

در سال‌های ابتدایی برنامه با توجه به افزایش سریع شمار دانشجویان، به ویژه در دوره‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکترا) افزایش جمعیت فعال بسیار ناچیز بوده است ولی در سال ۱۳۹۴، با سرازیر شدن فارغ التحصیلان دانشگاهی به بازار کار، جمعیت فعال بیش از ۸۸۰ هزار نفر نسبت به سال ۱۳۹۳ افزایش نشان می‌دهد، که به افزایش نرخ مشارکت نیز منجر شده است. با آن که در فاصله سالهای ۹۴-۱۳۹۳ حدود ۶۷۰ هزار فرصت شغلی ایجاد شده، ولی به دلیل افزایش چشمگیر جمعیت فعال، در سال ۱۳۹۴ بر شمار بیکاران افزوده شده است. بنابراین افزایش تعداد بیکاران در سال پایانی برنامه پنجم توسعه به معنی عدم اشتغال‌زایی بخش‌های اقتصادی نبوده، بلکه ناشی از افزایش نرخ مشارکت نیروی کار و رشد سریع‌تر جمعیت فعال نسبت به شاغلین کشور بوده است.

اقتصاد ایران در حالی گام به سال ۱۳۹۵ نهاد که از سه ماه پیش از آن برجام آغاز گردیده بود و این امر نوید و گشایش در اقتصاد ایران را می‌داد. اقتصاد ایران بعد مدت‌ها رشد اقتصادی دو رقمی در کنار تورم یک رقمی را تجربه نمود. افزایش مخاطرات در فضای کسب و کار کشور در پی ایجاد زلزله در برجام و سقوط ارزش ریال، عملکرد اقتصادی ایران در طول برنامه ششم را در هاله‌ای از ابهام فرو رفته و نگرانی از آینده را افزایش داده است. در برنامه ششم همانند دیگر برنامه‌های توسعه‌ای کشور موضوع اشتغال و کاهش بیکاری از جمله محورهای مهم است. در این برنامه پیش‌بینی شده است که با رشد اقتصادی ۸ درصدی، با وجود افزایش نرخ مشارکت از ۵،۳۸ به ۴۲ درصد، نرخ بیکاری در سال ۱۴۰۰ به ۷ درصد کاهش یابد. اولین فصل در برنامه ششم به مبحث سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال اختصاص یافته است. در برنامه تصریح شده که رشد

سالانه و بودجه سنواتی قرار گیرد. بر این اساس سند ملی « توسعه اشتغال و کاهش بیکاری » تهیه گردید. که در آن اهداف و سیاست‌های بازار کار برای یک دوره پنج ساله مشخص گردید. از جمله اهداف این برنامه افزایش سالانه ایجاد اشتغال به میزان ۹۰۰ هزار نفر در طول برنامه با رشد سالانه ۳/۴ درصد و همچنین کاهش نرخ بیکاری به رقم ۸/۴ درصد در پایان برنامه بود. طی این دوره به رغم درآمدهای نجومی حاصل از صادرات نفت، توان اشتغال‌زایی بنیان‌های اقتصادی ایران از میان رفته و میزان اشتغال ایجاد شده در طی این دوره بسیار کمتر از میزان پیش‌بینی شده بود.

برنامه پنجم توسعه، با یک سال تاخیر پس از اتمام برنامه چهارم، برای سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ به تصویب رسید.

مهم‌ترین سیاست فعال بازار کار در برنامه چهارم توسعه پرداخت تسهیلات بابت اجرایی کردن مسکن مهر و گسترش بنگاه‌های زودبازده بود؛ سیاستی که به دلیل فقدان نظارت مؤثر با اتلاف منابع همراه بود و به افزایش نقدینگی و نرخ تورم منجر شد. و شرایط بازار کار را نامساعدتر کرد. طی سالهای ۹۴-۱۳۹۰ بیش از ۳۰۰ هزار فرصت شغلی جدید در بخش صنعت ایجاد شده، در حالی که ارزش افزوده صنعتی در این دوره سالانه ۲۰۱ درصد کاهش یافته است. بدین ترتیب بالا رفتن شمار شاغلین این بخش با کاهش چشمگیر بهره‌وری نیروی کار حاصل شده است (رشد بهره‌وری نیروی کار صنعتی سالانه به طور متوسط منفی ۳۶ درصد بوده است).

از تحولات بازار کار در برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰) می‌توان به موارد فوق اشاره نمود، شرایط رکودی حاکم بر اقتصاد کشور بر وضعیت بازار کار تأثیر عمیقی داشته است. رشد جمعیت فعال طی سالهای برنامه پنجم توسعه سالانه به طور متوسط ۱۰۱ درصد بوده؛ جمعیت شاغل به طور متوسط سالانه ۱۰۳۹ درصد رشد کرده و در نتیجه از شمار بیکاران کاسته شده است. ولی تغییر عرضه و تقاضای نیروی کار در برنامه پنجم نوسان شدیدی داشته است. طی سالهای ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰، جهش قیمت حامل‌های انرژی در پی اجرای طرح

دولتمردان از توسعه، صرفاً اقتصادی بود. باور بر این بود که حرکت به سمت توسعه با روند فزاینده رشد تولید ناخالص ملی آغاز می‌شود. با تقسیم جمعیت به دو نیمه شهرنشین و روستانشین، نیمه شهری به دنبال تماس‌های فزاینده با دنیای خارج، ارزش‌های جدیدی را به ارمغان آوردند. در این دوره جهت‌دستیابی به رشد سریع اقتصادی و گردش چرخ صنایع می‌بایست به نیروی کار زنان فرصت ورود به بازار کار داده می‌شد. این سیاست می‌توانست اهداف چندجانبه‌ای را دنبال کند، از یک سو نیمی از جمعیت کشور را که غالباً از فعالیت‌های اقتصادی درآمدزا به دور مانده بودند، به دستمزد بگیران بخش خصوصی یا عمومی اضافه کرده و ضمن تأمین نیروی کار ارزان و منظم، به استقلال اقتصادی آنها کمک نماید و از سوی دیگر موانع فرهنگی حضور زنان در جامعه را تا حد ممکن کمرنگ نموده و در جهت نو سازی جامعه به پیش برد. در نتیجه این سیاست در طی سال‌های ۴۵ تا ۵۵ تعداد جمعیت زنان شاغل از حدود ۹۴ هزار نفر به بیش از یک میلیون و دویست هزار نفر افزایش یافت (۵). قسمت چشمگیر این افزایش در بخش صنعت (۴۷ درصد از کل افزایش) و سپس در بخش خدمات (عمومی، اجتماعی و شخصی) متمرکز شد، در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی، گرچه گسترش آموزش همواره در برنامه‌های عمرانی به عنوان یکی از اهداف مهم برنامه گنجانیده می‌شد. نتیجه اینکه در دوران پیش از انقلاب اسلامی، فوائد توسعه و تغییرات وقوع یافته، همه بخش‌ها و گروه‌های جامعه را همانند یکدیگر تحت پوشش قرار نداد و مجموعه‌ای از عوامل به دوگانه‌سازی جامعه زنان کمک نمود، به طوری که پیدایش قشر کوچکی شامل زنان تحصیل کرده و غالباً شاغل و جمعیت کثیری از زنان کم‌سواد، یا بی‌سواد و عمدتاً خانه‌دار از نتایج این برنامه‌ها بود. اما برنامه‌های توسعه‌ای پس از انقلاب با اهداف دیگری تنظیم شد. بعد از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۸، بنا به دلایل متعدد و مختلف، به برنامه‌ریزی در کشور توجهی نشد و در فاصله پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۸ وضعیت زنان در ایران دچار تغییرات و تحولات اساسی شد (۱۶). یکی از علل اصلی بی‌توجهی برنامه‌های نخست پس از انقلاب

مورد نظر برنامه، رشد اشتغال‌زاست. در مقدمه برنامه در توضیح موانع رشد بر پایین بودن امنیت اقتصادی، پایین بودن بازده سرمایه‌گذاری در فعالیتهای تولیدی و بازده بالای سرمایه در بازار دارایی‌ها، مشکلات ساختاری در فضای کسب و کار از جمله فرایند طولانی و پیچیده آغاز یک کسب و کار جدید، فساد گسترده و عدم توجه به حاکمیت قانون تأکید شده است. با افزایش درآمدهای نفتی، تسهیلات پرداختی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در سال ۱۳۹۵ افزایش یافت. افزایش تسهیلات پرداختی، افزایش نرخ رشد تولید و اشتغال در اکثر بخش‌های اقتصادی را در پی داشت.

بحث

طی ۶ دهه گذشته مجموعه متنوعی از سیاست‌های کلان اقتصادی و سیاست‌های فعال و غیر فعال بازار کار با هدف و انگیزه ایجاد اشتغال اجرا شده است. که پیامدها و کارکردهای مثبت و منفی، قوی و ضعیف متفاوت و متنوعی داشته‌اند. نتایج بدست آمده از وضعیت اشتغال زنان نشان می‌دهد که در طول سالهای مختلف در پیش از انقلاب و حتی پس از انقلاب تغییرات اشتغال زنان روند صعودی یا نزولی منظمی را تجربه نکرده است. در مقایسه اشتغال زنان و مردان نیز نشان دهنده برتری همیشگی مردان در بازار کار در طول بررسی آماری از سال (۱۳۳۵-۱۳۹۵) بوده است (۱۴). همچنین روند بی‌ثبات توسعه در اشتغال زنان و مردان، به ویژه زنان نشان دهنده آن است که با کوچکترین تغییرات در شرایط اقتصادی، بخش عمده‌ای از نیروی کار زن از بازار خارج شده و این مسئله نه تنها از نظر اقتصادی، بلکه از نظر اجتماعی نیز پیامدهای نامطلوبی را برای جامعه در بر دارد. وضعیت بازار کار فعلی ایران از جمله نرخ بیکاری بالا، نرخ مشارکت پایین، اشتغال‌زایی محدود نشان می‌دهد. که مجموعه سیاستها، قوانین و مقررات حوزه اشتغال از کارایی لازم برخوردار نبوده است. مرور هریک از برنامه‌های توسعه در ایران نشان می‌دهد که مساله «عدالت جنسیتی» مغفول مانده و در کاربرد و اجرا نیز با کاستی‌هایی روبرو بوده است. در برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب اسلامی، دیدگاه

به بحث زنان، به تعویق افتادن اصل برنامه ریزی در کشور به مدت ۱۱ سال بود، به گونه‌ای که تصویب اولین برنامه در سال ۱۳۶۸ موجب از دست دادن مدت زمان موثر برای شناسایی نیازها و اولویت بندی اهداف در ارتباط با موضوعات زنان شده بود. اتلاف زمان، پیامد دیگری را نیز در پی داشت و آن این بود. که گویا مشکلات زنان پس از گذشت ۱۱ سال از پیروزی انقلاب اسلامی کماکان همان مشکلات پیش از انقلاب به نظر می‌رسید. مساله مهم در برنامه اول توسعه پس از انقلاب توسعه اسلامی، انباشت گسترده سرمایه نیروی انسانی بود. یکی از موضوعاتی که در این برنامه مد نظر قرار گرفت «سیاست تنظیم خانواده و کنترل رشد جمعیت» بود. سرفصل‌های عمده‌ای که در برنامه اول توسعه با محوریت زنان به آنها توجه شده بود، بالا بردن سطح سواد و دانش عمومی، اعتدالی موقعیت زنان و افزایش زمینه‌های مشارکت زنان در امور اقتصادی، اجتماعی جامعه و خانواده، ارتقاء سطح سلامت و کاهش مرگ و میر مادران و کودکان و توجه بیشتر به ورزش بانوان بوده است. با آغاز برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور با توجه به شروع فعالیت دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری و سایر تشکیلات و سازمان‌های غیر دولتی، حرکتی در راستای اثر گذاری در تنظیم خط مشی‌های اساسی بخش‌ها آغاز شد. موارد مربوط به زنان در برنامه دوم به ترتیب اختصاص امکانات به مسائل تربیت بدنی و پر کردن اوقات فراغت بانوان و مشارکت بیشتر زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با حفظ شئون خانواده و ارزش‌های متعالی شخصیت اسلامی زن است (۲۵). به نظر می‌رسد که در برنامه اول و دوم توسعه، به موضوع زنان به عنوان زیر مجموعه‌ای از بحث کنترل مولید و جمعیت مورد توجه شده و حتی توجه به ورزش بانوان و تشویق به مشارکت بیشتر ایشان در امور اجتماعی و فرهنگی به عنوان اموری التیام بخش و تسکین دهنده طرح شده بود و مسائل و مشکلات اساسی و واقعی زنان شناسایی نشده بود (۱۳). با نگرش سیاست گذار مبتنی بر باور مشارکت بیشتر زنان در صحنه‌های اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی همراه بود، لذا نسبت به دو برنامه

پیشین توجه به وضعیت بانوان به گونه‌ای روشن تر طرح شد. از نکات اساسی در برنامه سوم توسعه، مقارن شدن آن با راه اندازی نهادی به عنوان «مرکز امور مشارکت زنان» بود. در بخش‌های مهم برنامه از قبیل سیاست‌های آموزش و اشتغال، هیچ‌گونه نیاز جالب توجهی میان دو جنس ملاحظه نمی‌شود. برنامه چهارم هم از نظر حجم موادی از برنامه که به زنان اختصاص دارد و هم از نقطه نظر رویکرد متفاوت در خصوص مبحث جنسیت مورد توجه است. در برنامه چهارم توسعه، به رفع خشونت علیه زنان تاکید شده است (۱۸). مهمترین دغدغه در برنامه چهارم توسعه موضوع اشتغال زنان و ارتقاء جایگاه اقتصادی زنان در جامعه است و اگر سخن از اصلاح نگرش‌های عمومی نسبت به زنان است، این اصلاح نگرش، ناظر به تصدیق مناصب اقتصادی و فرصت‌های اشتغال است، این در حالی است که در برنامه سوم، بر نیازهای آموزشی و فرهنگی - ورزشی خاص با بهره‌گیری از اصول و مبانی اسلامی تاکید شده است (۵). در برنامه پنجم توسعه که به نوعی مهمترین ماده این برنامه درباره زنان و خانواده محسوب می‌شود. در برنامه ششم توسعه نیز ارتقای جایگاه زنان بسیار اهمیت دارد و جایگاه مناسبی برای زنان و خانواده در این برنامه در نظر گرفته شد. ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب برای جذب دانش‌آموختگان بیکار که در نتیجه افزایش تعداد ورودی دختران به دانشگاه‌ها افزایش یافته، توجه به زنان سرپرست خانوار، خود سرپرست و بد سرپرست، کاهش طلاق، افزایش تسهیل ازدواج، امکان تسهیل ورود زنان به مقاطع علمی بالاتر نظیر دکترای تخصصی و توجه جدی به ارتقای کیفیت سلامت زنان از جمله مسائلی است که جا دارد. در آینده به آنها توجه جدی شود. در نتیجه مطابق با نظریه‌های عدالت جنسیتی که غالباً با مفهوم برابری جنسیتی یکی گرفته می‌شود (۱۰). اما در واقعیت دو مفهوم جداگانه محسوب می‌شوند. برابری جنسیت، به فرصت‌های برابر زندگی زنان و مردان اشاره دارد که در برگیرنده توانایی مشارکت در حوزه عمومی است. برابری جنسیتی، بر مشارکت عادلانه در آموزش، بازار کار، خدمات بهداشتی و سیاست متمرکز است. اصلاحات حقوقی، یکی از

Asghar MZ. The Effect of Emotional Intelligence and Academic Social Networking Sites on Academic Performance During the COVID-19 Pandemic. *Psychol Res Behav Manag*. 2021;14:905-920.

6. Panagouli E, Stavridou A, Savvidi C, Kourti A, Psaltopoulou T, Sergentanis TN, et al. School Performance among Children and Adolescents during COVID-19 Pandemic: A Systematic Review. *Children (Basel)*. 2021;8(12):1134.

7. Azizi SM, Soroush A, Khatony A. The relationship between social networking addiction and academic performance in Iranian students of medical sciences: a cross-sectional study. *BMC Psychol*. 2019;7(1):28.

8. Barlaan DR, Pangelinan BA, Johns A, Schweikhard A, Cromer LD. Middle school start times and young adolescent sleep, behavioral health, and academic performance outcomes: a narrative review. *J Clin Sleep Med*. 2022;18(11):2681-2694.

9. Thacher PV, Onyper SV. Longitudinal Outcomes of Start Time Delay on Sleep, Behavior, and Achievement in High School. *Sleep*. 2016;39(2):271-81.

10. Saullé R, Del Prete G, Stelmach-Mardas M, De Giusti M, La Torre G. A breaking down of the Mediterranean diet in the land where it was discovered. A cross sectional survey among the young generation of adolescents in the heart of Cilento, Southern Italy. *Ann Ig*. 2016;28(5):349-59.

11. Bonaccio M, Bes-Rastrollo M, de Gaetano G, Iacoviello L. Challenges to the Mediterranean diet at a time of economic crisis. *Nutr Metab Cardiovasc Dis*. 2016;26(12):1057-1063.

12. Neelakantan M, Ryali B, Cabral MD, Harris A, McCarroll J, Patel DR. Academic Performance Following Sport-Related Concussions in Children and Adolescents: A Scoping Review. *Int J Environ Res Public Health*. 2020;17(20):7602.

13. Prichard JR. Sleep Predicts Collegiate Academic Performance: Implications for Equity in Student Retention and Success. *Sleep Med Clin*. 2020;15(1):59-69.

14. Takeddin SZ, Alghamdi FS, Fida HL, Alghamdi MK, Kamfar RA, Alsaidlani RH, Khojah IM. Effects of social networking services on academic performance and self-esteem: A cross-sectional study among medical students. *J Family Med Prim Care*. 2022;11(10):6221-6226.

15. Sharma S, Behl R. Analysing the Impact of Social Media on Students' Academic Performance: A Comparative Study of Extraversion and Introversion Personality. *Psychol Stud (Mysore)*. 2022;67(4):549-559.

16. Sanjaya A, Edwin C, Supantini D. Impact of COVID-19 pandemic on medical students: a scoping

ابزارهای کلیدی و مهم در مبارزه برای برابری است. برابری جنسیتی لزوماً نیازی به اطمینان از برابری نتایج ندارد؛ زیرا فرض می‌کند وقتی که موانع مشارکت حذف می‌شوند، یک زمین بازی یکسان برای هر دو جنس وجود خواهد داشت و این موضوع در نظر گرفته نمی‌شود که ممکن است زنان و مردان واقعیت‌ها و تجارب متفاوت با یکدیگر داشته باشند (۱۴). از این رو، مفهوم عدالت جنسیتی مطرح می‌شود. عدالت جنسیتی در نتایج زندگی برای زنان و مردان اشاره دارد (۱۳). در نتیجه، به فراتر از برابری فرصت‌ها می‌اندیشد، نیاز به تغییر در نگرش‌ها را یادآوری می‌کند، بر علایق، ترجیحات و نیازهای متفاوت زنان و مردان تأکید دارد (۱۹) و نیاز به باز توزیع قدرت و منابع را اساسی می‌داند (۱۶).

نتیجه‌گیری

نتایج بدست آمده از وضعیت اشتغال زنان نشان می‌دهد که در طول سال‌های مختلف در پیش از انقلاب و حتی پس از انقلاب تغییرات اشتغال زنان روند صعودی یا نزولی منظمی را تجربه نکرده است.

References

1. McKay S, Li AYC, Bailey E, Lamblin M, Robinson J. Suicide prevention for international students: a scoping review protocol. *BMJ Open*. 2022;12(2):e060266.

2. Moss SJ, Lorenzetti DL, FitzGerald EA, Smith S, Harley M, Tutelman PR, et al. Strategies to mitigate the impact of the COVID-19 pandemic on child and youth well-being: a scoping review protocol. *BMJ Open*. 2022;12(7):e062413.

3. Corrêa RP, Castro HC, Ferreira RR, Araújo-Jorge T, Stephens PRS. The perceptions of Brazilian postgraduate students about the impact of COVID-19 on their well-being and academic performance. *Int J Educ Res Open*. 2022;3:100185.

4. Rubin GA, Biviano A, Dizon J, Yarmohammadi H, Ehlert F, Saluja D, et al. Performance of electrophysiology procedures at an academic medical center amidst the 2020 coronavirus (COVID-19) pandemic. *J Cardiovasc Electrophysiol*. 2020;31(6):1249-1254.

5. Iqbal J, Qureshi N, Ashraf MA, Rasool SF,

review protocol. *BMJ Open*. 2022;12(8):e061852.

17. Lozano-Blasco R, Quílez-Robres A, Usán P, Salavera C, Casanovas-López R. Types of Intelligence and Academic Performance: A Systematic Review and Meta-Analysis. *J Intell*. 2022;10(4):123.

18. Soma F, Asghar A, Hamid PF. Academic Performance and Emotional Intelligence with Age and Gender as Moderators: A Meta-analysis. *Dev Neuropsychol*. 2021;46(8):537-554.

19. Istadi Y, Raharjo TJ, Azam M, Mulyono SE. Academic Performance in Medical Education During the COVID-19 Pandemic: A Scoping Review. *Adv Med Educ Pract*. 2022;13:1423-1438.